

9

KARLUKLAR

ABİDİN KAYA
923

*Kabine edilmiştir
5. 10. 1967
S. Kaya
Z. V. Toğan*

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Osmanlı Türk Tarihi Kürsüsü
Mesuniyet Tesisleri
1967

5658

- İÇİNDEKİLER -

Önsöz	
Bibliyografya	1 - 4
I- KARLUKLARIN MENŞE'İ MESELESİ	
Türk rivayetleri - Yabancı rivayetler	4 - 5
II- KARLUKLAR'IN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI	
a) - Çin kaynakları	5- 13
b) - Türk kaynakları	13 -14
III- TARİHTE KARLUKLAR	
a) Karahanlılar'a kadar	15 - 27
b) -IX - X. Asırlarda Karlıklar'ın coğrafi sahaları	27- 28
c) Karahanlılar devrinde Karlıklar	28 - 32
d) Karlıkların sonu	32 - 34
IV - KARLUKLARDA KÜLTÜR	
a) Karlık kültürünün özellikleri	34 - 35
b) Karlık kültürünün yayılması	35
c) Karlıkların yaşayışları	35 - 37

Orta Asya da yaşayan bir Türk kavmi olan "Karluklar", VIII. asırdan XIII. asır ortalarına kadar tarih sahnesinde önemli rol oynamışlardır.

VII. asırlık bir devreyi içine alan bir mevzu hakkında kolaylıkla çok şeyler yazabileceğimi ummuştum. Ne yazık ki, gördüğümde gibi bu kadarını bile, uzun çalışmalarım neticesinde güçle sor yazabildim. Çünkü Karluklar hakkında bütün kaynaklarda bir iki tanesi hariç (onlarda iki üç sayfayı geçmektedir.) Dolayısıyla bir kâğıt satır halinde bahsedilmektedir. İşte bütün bu eksikliklerden edindiğim bilgileri, kronolojik esaslarında gös önünde tutarak mümkün mertebe bir araya getirmeye çalıştım. Bunun içindir ki, Karluklar hakkında anlaşılabilir bir mahiyette bilgi verebilmek maksadıyla, konuyu dört bölüm halinde işlemeyi daha uygun buldum.

Böyle bir mevzu üzerinde ilk defa çalışmamış ortaya koyduğum güçlükler neticesinde meydana gelen hatalarımdan dolayı üzür dilerim.

Bana bu çalışmalarımda yardımını esirgemeyen sayın hocam Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi bir vasıfe bilirim.

Abidin KAYA

Bibliyografya

- 1- Orkhan N. Hüseyni : Eski Türk yasıtları, I - IV. (T.D.K), 1936
1941. İst.
- 2- Divan ü - Lüğât - it - Türk : Neqr. ve trc. Atalay Benim, (T.D.K) I - IV,
1939 - 1943 Ankara
- 3- Ed. Chavannes : Documents Sur Les Tou - Kius (Turas)
Occidentaux, 1900 Pétersbourg.
- 4- Liu Hau Tsai : Die Chinesischen Nachrichten Sur Geschichte
Der Ost - Türken (T'u - K'ü) I - II, 1958
Otto Harrassowitz. Wiesbaden.
- 5- Ebul Gasi Behadır Han : Şecere-i Türk, trc. Rıza Nur, 1925 İst.
- 6- M.F. Grenard : Satuk Bugra Han menkıbesi ve tarihi trc.
Osman Turan Ülkü Mecmuaı, XIII, S. 74,
XIV, sayı 79 - 80, 1939 Ankara.
- 7- Sadruddin Hüseyni : trc. Necati Lüğâl, Ahbâr ü - Devlet is
Selçukiyye (T.T.K) 1943 Ankara.
- 8- Togan A.S. Validi : İbn'al Fakih'in Türklere ait haberleri,
Bulletin, XII, sayı 45, 1948 Ankara
- 9- Köprülü Mehmet Fıat : Türk edebiyatında ilk mütasavvıflar, 1918
İst.
- 10- Öznaltay Şemseddin : Müfessal Türk Tarihi I - IV. 1340 - (1923)
İst.
- 11- Köprülü Mehmet Fıat : Türkiye Tarihi, 1923 İst.

- 12- Barthold : Orta Asya'da Mogol fütühatına kadar hıristiyanlık, Türkiyat mecmuası, 1925 İst.
- 13- Oğuz Kağan destan : trc. W. Bang ve G.R. Rahmeti, 1936 İst.
- 14- B. Barthold : Orta Asya Türk Tarihi hakkında dereler 1927 İst.
- 15- Köprülü Mehmet Funt : Türk edebiyatı tarihi 1926 İst.
- 16- Gabb. H.A.R. : trc. M.Halkçı, Orta. Asyada Arap fütühatı, 1930 İst.
- 17- Kurat Aktes Nimet : Peçenek tarihi, 1937 İst.
- 18- Togan A.Z. Velidi : Umumi Türk tarihine giriş, I. 1946 İst.
- 19- Orkun H. Hüseyin : Türk Tarihi, I - IV. 1946 Ankara
- 20- Tungus alı Süleyman : Türk dünyası ve büyük Türk devletleri, 1950 Ankara.
- 21- Arat R.Rahmeti : Türk şivelerinin tasnifi, Türkiyat mecmuası X, 1951 - 1953 İst.
- 22- Kurat A.Nimet : Çek Türk Kağanlığı, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi dergisi, X. 1 - 2, 1952 Ankara
- 23- Arat Rahmeti : İslâm Ansiklopedisi, Karlıklar Mâ. Cüm 59, 1953 İstanbul
- 24- Fritsak Osolyan : İslâm Ansiklopedisi, Karahanlılar mad. Cüm 58, 1953 İstanbul.

- 25- Ügel Bahseddin : Uygur devletinin teşekkülü ve yükselişi devri, Bolleten, XIX, sayı 75, 1955 Ankara
- 26- Kafesoğlu İbrahim : Harzemşahlar Devleti Tarihi. (T. T. K.) 1956 Ankara
- 27- Sümer Faruk : X. Yüzyılda Oğuslar, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVI, 3 - 4, 1958 Ankara
- 28- Kafesoğlu İbrahim : Türkmên adı manâsı ve mahiyeti, (T.T.K.) 1958 Ankara
- 29- Ügel Bahseddin : İslâmiyetten Önce Türk Kültür tarihi (T.T.K.) 1962 Ankara
- 30- Üstuna T. Yılmaz : Türkiye Tarihi, I, 1963 İstanbul
- 31- Togan A.Z. Velidi : İslâm tetkikleri Enstitüsü Dergisi, IV. cilt 1 - 2, 1964 İstanbul
- 32- Turan Osman : Selçuklar Tarihi ve Türk İslâm medeniyeti, 1965 Ankara.

1 - KARLUKLAR'IN MENŞEİ MESELESİ

(Müslüman kaynaklarında Karluk ve Harluk, Çin. Ko-lo-lu) Orhun âbidelerinde (VIII. asır) Gök - Türklerin hükümdarı Bilge Kagan ve Kardeşi Kül - Tegin'in seferleri münâsebetiyle, devletin düşmanları arasında sık sık sikkedilen (Karluk ve Harluk budun) bir Türk kavmidir. 1) Karluklar o zamanlar bu günkü Saygan - Ala - Ulungor gölleri arasındaki sahayı işgal ediyorlardı. Çin tarihi T'ang - şu'ya göre 2 Karluk (Ko - lo - lu)'lar aslında Gök Türklerin bir boyu olup, Altay'ın gübünde, Big - Balig'in şimali gübünde, Kara - İrtiş (ku - ku - şen) Irmağının her iki tarafında bulunuyorlardı. Müslüman müelliflerinden Avfi 3, buna yakın bir malûmat vererek, Karluklar'ın Altay'da oturduklarını ve 9 boydan ibaret bir Türk kavmi olup, önceleri Tokus - Oğuslar'a tâbi olduklarını ve sonra bunlara karşı isyan ederek, Türkistan (Türkistan)'ı istilâ ettiklerini ve bir kısmında islâm memleketlerine geldiklerini kaydeder. Mahmud Kâşgarî (XI. asır) 4 Karluklular'ın Şeşebe Türklerden olup, Oğuslar'dan ayrı, fakat onlar gibi türkmen olduklarını ve Karluk büyüklerinin Kül - İrkin unvanını taşıdıklarını söyler.

İbrahim Kafesoğlu " IX. asır boyunca Türkmen adının, siyasi tabir olarak mevcut bulunduğunu ve Karluklar tarafından kullanıldığı, fakat o tarihlerde Oğuslar'a Türkmen denilmediği kuvvetli bir ihtimalle kabul edilebili-

1) - H. N. Orkun, Baki Türk yasıtları, IV. fihrist.

2) - Chavannes, 85 n. 4. ; Liu Mau Tsai, II. 583.

3) - R. Arat, İ. A. Karluklar mad. c. 59.

4) - B. Atalay, Seroşmeni, Divan ü Lügat - it. Türk, I, 473, 10)

noceği fikrini ileri sürmekte ve nasıl ki V. ve VIII. asırlar arasında Karluk- larında dahil bulunduğu çegitli Türk kabileleri konfederasyonunun kurduğu büyük Türk İmparatorluğu için "Kök Türk" tabiri kullanılmışsa IX. asır da da Kar- luklar'ın onun yerine aşağı yukarı benzer bir sofhuma alen olarak, "Türkmen"ta- birini ikame ettikleri anlaşılmaktadır⁵.

Karluk isminin daha sonraları, halk ıktıkaki yolu ile isahama Oğus Kağan destanında görüyoruz. Buna göre "Oğus Kağan her zaman bir alaca ata binardı. O bu atı pekçok sevdi. Yolda bu at gösden kaybolup kaçtı. Durada büyük bir dağ vardı. Üstün de don ve buz vardı. Onun başı soğuktan apak iki, onun için adı Mus Tağ idi. Oğus Kağan'ın atı bu Mus Tağ'ın içine kaçtı, gitti. Oğus Kağan bun- dan çok esiyet ve isdirap çekti. Asker arasında bir kahraman bey vardı. Ne tar- rıdan nede çeytandan korkardı. Yürüyüşe ve soğuşa dayanıklı bir er idi. O bey dağlara girdi, yürüdü. Dokuz gün sonra atı Oğus Kağan'a getirdi. Mus Tağ'da çok soğuk olduğundan, o bey kara sarılmıştı, bombeyandı. Oğus Kağan sevinçle güldü ve : "Sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun" dedi. O- na çok mücevher bağışladı ve ıllarledi.⁶

2 - KARLUKLAR'IN TARİH SAHNESSİNE ÇIKIŞLARI :

a) Çin kaynakları:- Çin kaynaklarında "KÖ - lo - lu" olarak geçen Karluklar, Gök - Türk İmparatorluğuna tahd Türk boyları arasında sikredilmektedir. (552)- de Gök - Türk devletinin te'sisiyle batı kanadına tayin edilen İstemi, bu böl- ge de bulunan "Onıklar"ın Yabgusu oldu. On oklar hakkında Gök - Türkler'in yı- kılışından sonra malûmat ediniyoruz. Bunlar (745) den sonra yer yer siyasi devletler kuruyorlar. Çin kaynaklarında Tülsün (Tules), Türgiş ve Karluklar ola-

5) - İb. Kafesoğlu, Türkmen adı manası ve mahiyeti, 129 v.d.

6) - W. Bang ve G.R. Rahmeti, Oğus Kağan destanı, 25.

rek gösterilmektedir ¹.

630 sıralarında bu oymakların oturduğu yerleri şöyle gösteriliyor ² Bunlardan Uygur kağanlığının esasına teşkil edecek olan Tülüs'ler, Altaylar'dan batıya doğru usanan sahalarda oturuyorlardı. Kür'giler, Isık - göl civarında oturuyorlardı.

Karluklar ise hafif bir topluluk olup, bunlar Doğu Türkistan sahasında mühim rol oynamışlar ve islâm Türk devleti "Karahanlılar"ı kurmuşlar ve bu devletin esasına teşkil olmuşlardır ³. Böylece Türk istiklâmetine yeni bir gelişme kazandıran Karluklar, Moğol'ların istilâsına kadar çok mühim rol oynamışlardır.

Karluklar evvelce, Gaoçen (Goutehen) civarındaki peit'ing'in kuzey batı taraflarında Altay (Kin - chan) dağlarının batı yamaçlarında oturuyor ve Kazılbaş (Urungu) gölüne akan Urungu ırmağı ile Kara - İrtiş (pu - lu - çen) nehri boylarında göç ediyorlardı. Oturdıkları bu mevdi içinde geniş yer kaplayan ve münbit topraklara olan To - ta dağlarında bulunmakta idi ⁴.

Karluklar umumiyetle Uç büyük kabile olarak bulunuyorlardı. Bundan dolayı Türk kitâbelerinde Uç Karluk tabirine tesadüf etmekteyiz ⁵. Bu Uç kabilenin adını Çin tarihleri şu şekilde kayd etmektedir. 1- Ku - lo veya (Ku - la); 2- Ç'e - se veya (p'o - fu) (Çiçil?); 3- Ta - ço - li ⁶.

1) - Chavannes, 85 n. 4; İ.Kafesoğlu, 1965 - 66 Gök Türk devleti ders notu.

2) - Chavannes, 86.İ.Kafesoğlu, Gök Türk devleti ders notları.

3) - Pritsak, A.İ. Karahanlılar Mad.

4) - Chavannes, 86.; Ş.Gökalatay, Mufassal Türk Tarihi, V.214; H.H.Orkun Türk tarihi, I. 194

5) - H.H.Orkun, Eski Türk yazıtları, IV fihrist, I. çine-usu yazıtı.

6) - T'ang - çu 217 B, 6a; İ.K. Chavannes, 86.; Liu Hsu Tsai, 11, 583.

Çek Türkler bütün Türk boylarını topluyarak bir müttehide vücuda getirdikleri zaman Karluklar'ı da kendilerine tabi kaldıklarını görüyoruz.

Çek Türk imparatorluğu devrinde Doğu ve Batı Çek Türkleri arasında bulduklarından hareketlerini bunların kuvvet ve saafına göre tansim ediyorlardı. İmparatorluğun kuvvetli zamanında müttehideye sadık bulunuyor, sayıf düştüğü vakitlerde ise bazan bağıbağlarına bazanda diğer kabilelerle müştereken isyan silâhına sarılıyorlar, veya Çin imparatorluğuna bağılıklarını bildiriyorlardı⁷.

Karluklar, gürbûs ve son derece muharib bir kavim olduklarından gerek Çek Türk (T'u - kışe) kağanları ve gerek Çin imparatorları bunları elde etmeye büyük ehemmiyet veriyorlardı⁸.

630 senesinde Batı Çek Türk'lerin de karışıklıklar muhar etmeye başladı. Bilhassa T'ong Yahgu kağanın kendilerine olan tutumlarından memnun olmayan Karluklar isyan ettiler ve bu devletin yıkılmasında birinci derecede rol oynadılar⁹. Doğu Çek Türk kağan'ı Kie - li de bunları destekledi. T'ong Yahgu bu karışıklığı yatıştıramadı. Bu karışıklık esnasında T'ong Yahgu katledildi. Bundan sonra Çek Türk prensleri birbirlerine girdiler ve bir daha kendilerini toplayamadılar. Bu durum Çinlilerin Türkler üzerinde hâkimiyet kurmalarını kolaylaştırmış oldu.

A - şî - na - pu - çen kendine bağılı olanlar ile beraber Çin'e itaat ettiği zaman; Tu - lu kağan, Ho - lu'ya Pu - çen'in yerine geçmesi için Yahgu ünvanını verdi.

7) - Chavannes, 86; Ş. Önaltaş, Mufassal Türk Tarihi, V. 214; H.N. Orkun, Türk Tarihi I. 194.

8) - Chavannes, 85 n. 4; Ş. Önaltaş V. 214.

9) - Chavannes, 25.

Ho - lu Talas (To - lo - se) vadisinde si - gu (Turfan bölgesi)'nun 1500 li usagında oturuyor ve gu kavimlere hükümrânlık ediyordu. Bunlar Ç'u - yüeh, Ç'ou - mi (gu - mi) , Ku - su, Karluklar (Ko - lo - lu) ve Ku - ge - pi'lerin beg cemaati idi (649)¹⁰.

Tu - lu, Toharistan (T'u - ho - lo)'a kağıt saman I - p'i - ge - (Koei) sakorleriyle ona tâciz etti ve Ho - lu'yu kovaladı Ho - lu'nun bundan sonra cebit bir mekân kalmadı, kabilelerinin insanlarından büyük bir kısmı dağıldılar ve yok oldular.

K'i - pi Ho - li biyografisinden anlaşıldığına göre ¹¹. Yong - hoai devri esnasında (650 - 655) Batı Türk Türkleri'nin reisi A - ge - na Ho - lu beg kabileleriyle isyan etti. (Bu kabileler; Ç'u - yü, Ç'u - mi, Ku - su, Ko - lo - lu (Karluk) ve pey - ge'ler di.) ve Yen (T'ing) bölgesini yağma edip Kin - ling (Barkul göl civarı) bölgesinde ale geçirdi.

653 senesinde Tu - lu kagan öldü. Oğlu Çen - gu Tabgu (uşe - lu) Kraldan Ho - lu'nun cesalandırılmasına istedi. Ve kendisi de bütün gücünü bunun için kullandı. Fakat Ho - lu'nun diretmesi sayesinde bir şey yapamadı. ¹².

Ertesi sene ¹³. (Ç'eng) Çe - ai Karluklar (Ko - lo - lu)'a ve Ç'u - yü'e'ya hücum etti. Bin baş kesti. Çok sayıda at elde etti.

Türk Türkleri'nin inkırazından sonra Yong - hoai (650-655) devrinde Çin generali Kao K'an - ge, Kiu - pi'leri mağlup edince Karlukların (Ko - lo - lu) her

10) - T'ang - gu 215 B Mt. B.Ügel, Bolleten, XIX, Sayı 75. ²⁴⁵ Chavannes, 59.

11) - Chavannes, 62 n.2.

12) - Chavannes, 63.

13) - Ertesi sene 654 olması lâzım fakat bu paragrafta geçen hadiseyi Chavannes 656 olması gerektiğini söylüyor.

Uç aşiretinde Çinlilerin himayesine girmişlerdir. Bunun üzerine Çinliler 657 de Karluklar ülkesinde Hükûkî teşkilât yaparak her aşiret yurdunda bir eyalet yapmış, aşiret başbuğlarına da Tudun (Tu - tu) unvanı vermişlerdir¹⁴.

Bu teşkilâta göre Karluklardan Mu - lo veya (mu - la) aşireti yurdu Ya - şan; Ç'e - se veya (p'e - fu) aşireti yurdu Ta - mo; Ta - şe - li aşireti yurdu Hiv - en - ç'e eyaletleri namını almışlardır.

Karluklar (Ko - lo - lu)'ın kavmi itaatlerini bösnek ve birlikte hareketlerine mani olmak maksadıyla her reis, teşkil olunan eyaletler valiliklerine tayin edilmiştir. Bilâhaza Ç'e - se veya (p'e - fu) aşireti yurdu tekrar bölünerek Kin - fu sancağı teşkil olmuştur.¹⁵

Bütün bu teşebbüsler Karlukları sindirememiştir. Bunlar fırsat buldukça ayaklanarak müstakil yaşamak çabasından geri kalmamışlardır.

İkinci Göç Türk devleti kurulunca Karluklar da tekrar bunlara tabi olarak yavaşça bağlanmışlardır¹⁶.

704 senesinde Hoi - Tao On kabilesinin reisi ve aynı zamanda Mong - Ç'e'lerin de hanını ilân edildi¹⁷.

Kısa bir zaman sonra Hien, Si - tu - şe - si - si rütbesine yükseltildi. On kabilesinin adamı Tu - tan isyan etti. Hien ona karşı hücumu geçti ve onu yakalayıp başını kesip saraya gönderdi. Ayrıca Tokmak (Soci - şe)'in batısında 30 bin kişiyi esir aldı ve onları imperatora tabi kıldı. Bu başarıdan dolayı saraydan gönderilen bir mektup ile tebrik edildi. Uç Karluk (Ko - lo - lu) kabilesi, Ho - lu ve şu - ni - şe'ler Çin'e tabi olduktan sonra Kapagan (Mo - ç'e) kagan

14) - Chavannes, 67 n.2. 86 n.4; Ş. Gönaltay, Mufassal Türk Tarihi, V. 215

15) - Chavannes, 86.; Ş. Gönaltay, V. 215.

16) - H.H. Orhun, Türk tarihi, I. 194

17) - Chavannes, 77.

tarafından istilâ ve yağmaya uğradılar¹⁸.

Kin - yün devrinde (710-711) Kapagan (Mo - ç'o) batıda so - ke (T'u - k'i - gi)'yu tahrip etti. Bundan sonra K'i - tan ve Hi'leri itaat altına aldı. Kapagan sert haşin olduğundan ve yağlandııkça tebasına kötü muamele ettiğinden; tebası bundan nefret etmeye ve karga koymaya başladı.

Sağ To - lu halkı Oruncu köküde Sol kanadını (Batı Gök Türkler) meydana getirdiler. Oruncu köküde Sağ baş kabilesi Hu - ge - pi'ler de toba olarak kabul edilmelerini istiyorlardı. Bu sırada Karluklar, Hu - Wu (Hu - lu - lu'nun kısaltılmış şekli) ve Tu - tu'lar (Askari valiler)'in Çine karşı ayaklandıklarına görüyorlar. Çin Kralı derhal yeni kumandanlar tayin ederek bunların bastırılmasını ve Altay (Kin - çan) dağına nakledilmesini emretti. Ayrıca yaver Wang Tschu (Kuo - Kien - kuan)dan Ping - çu da daimi bir karargâh kurulmasını ve karga koymak istiyenlerin derhal bastırılmasını istedi¹⁹.

Kapagan (Mo - ç'o) tekrar tekrar Karluklar'a hücum ediyordu. Bunun üzerine Çin Kralı Tu - lu (Ordu başkumandanı) ve Tsung - kuan (Ordu sevk ve idarecisi)'a Karlukların bulunduğu yerin korunmasını ve Kapagan'a iki taraftan hücum edilmesini emretti. Bu durum Türklerin göçünün gittikçe azalmasına sebep olacaktı. Ve nihayet de oluyordu²⁰.

Kapagan Han evvelce Karluk hakimiyetini elinde tutarken hayatının son senelerine doğru idareyi gevşetince (714 - 715) senelerinde Karluklar Çin'e elgi göndererek itaat arz etmişlerdir. Bu mevzuda Chauannes'in Batı Gök Türkler'ine ait ilâve notlarında şu şekilde bahsedilmektedir :

18) - Chauannes, 77.

19) - Liu - Mau Tsai, I. 221.

20) - Liu Mau Tsai, I. 221 - 222.

İkinci K'ai - yuen senesinin (714) dokuzuncu ayında Karluklar (Ko - lo - lu) in çefi K'iu - pi - ge, ge - po - lo, se - kin ve diğçerleri Leang - çu valisini n araya girmesiyle itaat altına girdiler²¹.

Üçüncü K'ai - yuen senesinin (715) birinci ayının u - çen günün de Gök Türkler (Tu - kiue)'in Karluklar (Ko - lo - lu)ın Tarkan (P'ai ta - kan) isimli ikinci derecede bir çefi Çin'e itaat etmeye geldi. Ona "Gerçekten Cesur adam" unvanı verildi. Mor ve Altın renkli, balık çeklin de bir kase hediye ettiler ve onu memleketine yolladılar.²²

Keng - çen devrinin (715) dördüncü ayının dokuzuncu gününde Üç Karlık kabilesi Gök Türkler'e sığındılar ve teslim oldular²³. Bu olayın Bilge ve Külteginin Karluklar'a karşı yaptıkları savaşla alakası olsa gerek. Çünkü; 715 de Kapagan Han devrinde Bilge ve Kültegin Karluklar'a karşı galip gelip onları itaat altına almışlardı²⁴. Bu itaatın uzun sürmediği Karluklar'ın aynı senede yine Çin'e itaat ettiklerini yukarıda belirttiğim gibi kaynaklarda görmekteyiz.

715 senesi dördüncü ayında, Üç Karlık (Ko - lo - lu) aşireti ahaliyle beraber, Çin imparatorluğuna teslim oldular. Hükümdar onlara teselli mahiyetinde bir mektup gönderdi. Mektupta şöyle diyordu : "Ey Üç Karlık (Ko - lo - lu), Sarlan, se - kin ve diğçerlerinin çefi, rdağâr ve yağmura meydan okuyarak, akar suları ve dağları aşarak usaklardan geldiniz. Hopiniz iyisiniz ve rahat seyahat yaptınız. Hopiniz usun seneler tahrik ve emirlere marus kaldınız; Fakat ariden esilere sırt çevirdiniz ve bize sadakatini sundunuz; gisli yollardan imparatorluğa itaat etmeye geldiniz. Sizin samimiyetinizi ve doğruluğunuzu düşünmüşçe, onları net ediyor ve büyük bir sevk duyuyorum. Bu aşiretler geldikleri için, onların rahat yerleştirilmeleri için emir verdim; siz büyük rütbeliler, generaler, subaylar ve daha aşağı seviye adamları, geldiğiniz günden beri yemek bul-

21) - Chavannes, D.S.L. Tou-kiue oc. eserinin sonunda Batı Gök Türkleri hakkında ilâve notlar, 29.

22)- Chavannes, ilâve notlar, 30.

23) - Lui Hau Tsai, I. 258

24) - H.H.Orkun, Beki Türk yasıtları, IV fihrist bk. Karluklar.

medanis mi? Eğer bir iğnis veya bir isteğinis olursa, beni bundan haberdar etmek için dilekçe yazınis"²⁵. Beyanında bulunduğusı, Karluklar'ında Çin'e itaat ettiğini görmekteyis.

716 da Kapagan (Mo - Ç'u) Kağan'ın ölümsünden sonra Türgişler'in Kagani su - lu hürriyetini ilân etti. Bundan sonra Çin'i tâcis etmekten geri kalmadı. Bunun üzerine imparator Wang Hoci'ye plânlarını yapması için bir emirname çıkarmasına hasırlanıyordu; Fakat Yng ve F'ing isimindeki iki müğaviri dedilerki: Türgiş (Tu - k'i - che)ler Karluklar'a karşı ayaklandılar ve onlara hücum ettiler; bunlar birbirini öldüren barbarlardır; Sarayın bu işe karışması yakışmas²⁶. Bu plân imparatorluğun menfaatine uygun olduğundan kabul edildi.

717 senesinden itibaren Su - lu Tibet ve Arab askerleriyle ittifak yaptı ve Kaşgar'da Aksu, ve Yaka - arık şehirlerini muhasara etti²⁷. Çin'in Hagançi (Ka - ça) valisi Kia - Hoci Türgişler'le müttefiklerini buralardan çıkarmak için Karluklarından 3000 asker topladı. İmparatorun emriyle hareket eden Türk prenslerinden A - şe - na Hien de hemen Çin valisinin yardımına koştı. Karluklar'la Türgişler'in birbirlerini kırmalarına meydan vermek ve bu muharebeye karşı seyirci vasıyetinde kalmak fikrinin imparatorluğumnefaatine daha uygun olacağı ileri sürüldü. Bu çarpışmada mağlup olanın perişan galip gelenin de saafa düşeceği cihetle Çin'in bütün Tataristan'ı kolayca istilâ edeceği düşüncesıyla ideallerini kabule çalıştılar. İmparatorda bunun kabul edip ayrıca bir kuvvet göndermedi. Fakat bu durusdan faydalanan islâmlar oldu. Fergana ve Şaş taraflarını kolayca sapt ettiler²⁸. Neticede düşüncelerinde yanılan Çin 719 da Tokmak şehrini artık kendi mülkünden saymaktan vasseçti.

25) - Chavannes, ilâve notlar, 30.

26) - Chavannes, 78.

27) - Chavannes, ilâve notlar, 284 - 285.

28) - Chavannes, ilâve notlar, 48.

728 senesinin dokuzuncu ayı Jen - yn günü Karluklar, Gök Türkler, I - nan - ju (Ynan - çu) p'ei ve diğerlerinin yüksek elçileri çin'e hürmetlerini bildir- meye geldiler. Hepsine Çong - lang - siang unvanı verildi; ayrıca Her elçise- ler, günlük işlemeli kayık hediyeler verilerek memleketlerine dönmelerine izin verildi ²⁹.

Böylece Karluklar basan Gök Türkler'e basan da Çinlilere arzu tabiyet ode- rek müstakil durumda kalma çabaları gösteriyorlardı. Her ne kadar Çin'e elçiler göndererek itaatlarını arz ediyorlarsa da bilhassa Çin imparatorunun böyle mu- harip bir Türk kavmini kendine çekmek için, şeflerine unvanlar ve bol hediyeler verdiğini de gös. Ününde bulundurmasını icap eder.

b)- Türk Kaynakları : Bu devre ait yegane kaynak VIII. Yüzyıl Türk kitâbe- leridir. Bu kitâbelerde Karluklar'dan Bilge Kagan ve kardeşi Kültegin'in sefer- leri münasebetiyle, devletin düşmanları arasında sık sık bahsedilmektedir. Bu hadise kitâbelerde şöyle anlatılıyor: "Kültegin yirmi yedi yaşında iken (712 1) hür ve müstakil olan Karluk kavmi düşman oldu. Mukaddes Tamag başında savaştık. Kültegin o savaşta 30 yaşında idi. Al-Saiçı denilen ak atına binip hücum etti. İki kişiyi biri biri arkasına mızrakladı. Karlukları öldürdük itaat altına al- dık" (714 - 715) ³⁰.

Kapagan Kağan yaşı ilerledikçe gitgide çok haşin, salim ve şiddetli bir hü- kmedar oluvermişti. Kaganın sulsundan kurtulmak maksadıyla bazı Türk illerinin Çin'e iltica ettikleri de biliniyor. Meselâ : 715 yılında Gobi Karluk ve on bin kadarlık başka bir Türk urağı Çin'e gidip yerleşmişlerdi. Çinliler bu Türk mültedillerini Sarı - su boyunda Ordos mantikasında yerleştirdiler, ³¹. Kapagan

29)- Chavannes, ilâve notlar, 48.

30)- H.N.Orkun, Eski Türk yazıtları,

31)- A.N.Kurat, Gök Türk kaganlığı D.T.C. dergisi, X 1-2.

Kagan bu kaçıp giden urukları takip için bir sefertartip etti. Fakat bu sırada kendisine isyan eden Payeku (Bayku) urunun pususuna kurban gitti. (716).

Bundan sonra Bilge Kagan Karluklar'la mücadelede sasan sasan yine devam etmiş ve onları itaat altına almıştır. Kitabelerde Karluklar'ın ittifaka gelmediklerini bunun üzerine Bilge'nin İrtiş ırmağını Arkar başı civarında Ekemig'in altından sel ile geçtiğini on birinci ayın on sekizinde Bolçu ırmağında Üç Karluklara yendiğini görmekteyiz³².

32)- H. H. Cankun, Eski Türk yazıtları, I. 174 bk. IV. Fhrst.

3- TARİHTE KARLUKLAR.

4) Karahanlılar'a kadar: - VIII. asırda Karluklar eski yurtlarına terk ve Isık gölünün garbinden geçerek tedrican cenuba doğru inmiş, Üç aşiret Yabgu (ge - ha) unvanına verdikleri bir reis idaresinde birleşmişlerdir. Kuvvetli ve muharebeden zevkiyab alan Karluklar yeni yurtlarında GÖktürk müttehidesine mensub yakın kabîlelerle daimi mücadelâta başlamışlardır¹. Karluklar bu mücadelât zamanında sıkıştıkları zaman Çin'e elçiler ismiyle arz-ı itaat ediyor, imparatorluğun manevî himayesine hais olduklarını göstermek istiyorlardı.

GÖktürk devleti tamamıyla sayıflaşmaya başlayınca T'ien - pao devrinin (742-755) başlarında Uygurlar (Hu - ho), Karluklar (Ko - lo - lu) ve Basmiller (pa - si - mi)'le birleşerek Ku - to Yabgu (Ye - ho)yu yakaladılar ve öldürdüler. Basmiller'in en büyüğünü Mi - hi - i - gi'yi han olarak seçtiler². Bunun üzerine Karluklar'ın başbuğu kendisini devletin sağ, Uygurların başbuğu ise kendisini sol Yabguğu olarak ilân ettiler. GÖktürk devletinin insanları T'ê - lê (Tegin)in oğlunu Wu - su - mi - gi'yi han olarak ilân ettiler. O da kendi oğlu Ko - la - to'yu batı Kagani ilân etti. İmparator kendi egemenliğine almak maksadı ile Wu - su - mi - gi'ye bir elçi yolladı. Fakat Wu - su - mi - gi bunun lâfını bile ettirmedii. Ama onun mahiyeti kendisine bağlı değildi. Karluklar, Uygurlar ve Basmiller beraberce Wu - su - mi - gi'ye (Kusey GÖktürk Kagani) karga hareketé geçtiler. Wu - su - mi - gi kaçmağa yeltendi. Onun batı Yabgu (Ye - ha)'su Apu - se ve Ko - la - to beğ bin çadır ile geldiler ve teslim oldular. İmparator Ko - la - to'ya Huai - en prensi titmini verdi. Üçüncü senede (744) Karluklar, Basmil ve Uygurlar birliğinde harekete geçip Wu - su - mi - gi'yi yakalayıp öldürdüler, (Bütün bunlarda hiç şüphesiz Çin propogandasının da rol oynadığı aşikârdır.)

1)- Chavannes, 85 - 86; Ş. Önaltaş, V., 215.

2)- Liu Mau Tsai; I, 229 - 230

Wa - su - ni - gi'nin küçük kardeşi Pomei Tegin - Hu - lung - fu adıyla tahta çıktı. Ve bu Pomei han idi. Bundan itibaren GÖktürkler arasında Kargaşıklar çıktı ve bunlar Basmillar'ın başkanına han olarak seçtiler.

İmparator So - fang'ın Tai - tu - gi'sine (Kuşanda eden komiser) Wang Chung (se'deki kargaşıklardan faydalanarak burasına almasını emretti. Sa - ho - nay - çan dağında Sol A-P- ta - kan'ın on bin bşlğüne hücum etti. Ve onlara yendi. Yalnız sağ kanada dokunmadı ^{3.}

Bundan sonra Karluklar Uygular'la birleşerek Basmillara hücum ettiler ve reisleri A - ge - na - ge'yi Coçen dağında mağlup ederek Çin'e ilticaya mecbur etmişlerdir. Bu suretle Dokus Oğunlar (Uygular)'la birleşen Karluklar onların Ku - to - lu - p'i - kia - k'ile isimdeki reislerini (Hoi - jen) unvanıyla müşterek han ilân etmişlerdir ^{4.} Karluk hakiminde devletin en yüksek mevki olan sol yahşi mevkiini almıştır. ^{5.}

Bu musafferiyyetten sonra GÖktürklerle ait ülkeleri tamamen istilâ eden Dokus Oğunlar'ın hanı (Hoi - jen) hükümeti merkezini Utuken (u - té - kien) mantakasında tesis etmiş, Karluklar'dan bir kısmını da Utuken dağına nakli etmiştir. Fakat bir müddet sonra, Karluklardan Utuken dağında oturanlar Dokus Oğunlara sadık kalmışlarsa da Altay (Kin - çan) dağı ile Başbalık havalisinde sakin olanlar ittifaktan ayrılarak kendilerine ayrıca bir Yahşi seçip ve Çin'e heyetler isâdiyle imparatora arz-ı tahiyet etmişlerdir. Fakat biraz sonra bunların riyasetinde bulunan Tudun Bilge Yahşi (Tu - Toen - p'i - kia - ge - hu) GÖktürklerle birleşerek Çin'e isyan ettiğinden imparator A - pu - se isminde birini Altay havalisi hanlığına tayin etmiştir. ^{6.}

3)- Liu Hsu Tsai, I; 210.

4)- Chavannes, 86; Ş.Ghaltay, V, 216.

5)- Fritsak, I.A., Karahanlılar Med.

6)- Chavannes, 86; Ş.Ghaltay, V. 216

Karlukların T'ien - pao değri (742 - 755) esasında Çin'e beş defa elçiler göndererek saygılarını sunmuşlarsa da onlara karşı cephe aldıkları da olmuştur. Bilhassa Arap fütuhatının Maveraünnehr'e dayandığı sırada Çinlilerle Arapların arasında harp kaçınılmaz bir hal almıştı. Çinliler Fergana ordusu ve Karluklar'la beraber 751 tomosunda Taras'a yakın Balah'ta⁷ Ebu Halim'in gönderdiği Ziyad bin Salih komandasındaki Arap orduları ile Muharebeye tutuştular⁸. Tam bu sırada Karluk kabilelerinin Çin'e isyan edip Araplarla işbirliği yapmaları harbin neticesini tayin etmiş oldu. Böylece iki ordu arasında kalan Çin ordusu müthiş bir yenilgiye uğradı. Bu mağlubiyeti müteakip, Talas boylarının Karluklar'ın eline geçtiği görülmüyor. Bu suretle kuvvet bulan Karluklar Çu ve Talas boylarından diğer Türk boylarını çıkarmışlardı. Bu süreçlerden biride Fegenekler olabilir⁹.

Karluklar'ın Yahgusu Tudun Bilge'nin Çinlilere isyanı sırasında imparator Altay bölgesine A - pu - se'yi kagan tayin etmişti. Öyle anlaşılıyor ki A - pu - se buraya geldiğinde Göktürkler'le birleşip Çinlilere yolsu çevirmişti. Fakat zamanla halkı ona karşı hoşnutsuzluk duymağa başlamıştı. Bunu fırsat bilen Karluklar'ın Yahgusu (753 senesi dokuzuncu ayının onaltısında) A - pu - se'yi esir etti.¹⁰

12. T'ien - pao senesinin (753) dokuzuncu ayıyla Tudun Bilge (Toen - p'i - k'ia ge-hu) Yahgu ele geçirilince imparator tarafından şöyle bir lâhika ilân edildi¹¹. "Siz Karluklar'ın Yahgusu Tudun Bilge cesaretle en uzak bölgelere kendinizi gösterdiniz; Otorite ve iyi niyetle Milletinizi idare ediyorsunuz; Vâzife de kabilmek için büyük adalete dayanıyorsunuz; itaat etmek için tam bir bînâniyetle"

7)- H.A.B. Gibb, trc.M.Hakkı, Orta Asyada Arap fütuhatı, 80

8)- M.Fuat Köprülü, Türk Ed.da İlk mütesavvıflar, 16.

9)- A.N.Kurat, Fegenekler Tarihi, 31.

10)- Liu Han Tsai, I, 262.

11)- Chavannes, ilâve notlar, 87.

hareket ediyorduk. A - pu - se'da isyan eden barbar, dağlar kadar hata yap-
mıgtı; Ne yer ne gök onu istemiyorlardı; daha bağı kesilmediği için sağa sola
koşan bir fare gibi seferlerini arttırıyordu; O saman kanunî ordunun askerleri-
ne yardım etmek için, ok çöken orduların başına geçtiniz, bu kötü çefi canlı o-
larak ele geçirdiniz; bu kötü ırkı tamamen imha ettiniz. Kötü bir prensip uzun
saman devam edemeyeceği gibi ve ilâhî kanun tarafından kaldırılması şakadderse-
de; benim olduğu gibi onu kendi düşmanınız telâki ettiniz; sadakatınız ve cesa-
retiniz harikülâde oldu. Harikülâde mesiyetlerinizi takdir ettiğinden onları hu-
susî bir şanla şerefletirdiyorduk. Sise K'ia - fu - i - t'ong - san - se unvanını
ve Altay (Kin - şan) kralı ismini veriyorduk. Bundan önce olduğu gibi yine yabgu
vasifesini yapacaksınız; aylıklarınız Pei - T'ing (Daima) hâdisi tarafından ve-
rilecek Yabgunun ammesine ve karışmada Kuo - fu - jen unvanını veriyorduk."

753 senesinin ikinci ayında Çinlilerin yardımıyla dar bir yere sıkıştırılan
A - pu - se tekrar Karlıklar'a teslim oldu. Ve kendine bağlı bir kaş tabasıyla
birlikte Çine gönderildi ¹².

754 senesinin beşinci ayının jen - yu gönlü imparator "A - pu - se"yi esir
almak baharısını gösteren Karlıkların Yabgununa, içinde şu yasılan bulunan müht-
li bir mektup gönderdi ¹³. "İtaat eden kıs kardeşiniz değişmeye yüs tuttu. Vasi-
fenise sadık kalarak hudutta sulhu sağladınız. Uzun samandan beri bize samimi-
yet ve sadakât gösterdiniz. İmparatorluğu koruyacak vasifelerden kaçınmadınız.
Kötü birini gördüğünüzü saman küçük bir kuşu kovalayan atmaca gibi idiniz. Tar-
lasında ipe yarayan bitkileri koparıp atan çiftçi gibi, siz de fenalık yapan

12)- Liu Hau Tsai, I. 334.

13)- Chevanne, ilave notlar, 90.

adamlardan nefret ederdimis, doğruluğunas ve hüsnüniyetinis böyle olduğundan si-
si giddetle tebrik ederim; ben bundan son derece memnum. Yaptığım iyilikleri
son noktasına kadar unutan A - pu - se milleti tarafından terk edildi. Onu yakta-
layabildinis ve gahsına başa gösterdinis. Zaten bu haydut sise teslim olduğu sa-
man burun hakiki sebebi elinde hiç bir şey kalmamış olmasaydı. O an için hayatı-
na usatmak istiyordu; Fakat hakikatte iyi niyetleri yoktu. Onun kötü niyetlerini
dikkatle inceledinis ve ihtiyadınas hiç bir şeyle kıyas edilemes. Bundan başka
A - pu - se'nin bir kaç evlâdının orada görüldüğünü duydu. Madem ki soyları kö-
tüdür, onlar niçin yaşasalı? Eğer onların birleşmesine mâni olmas ve hareket-
lerinde serbest bıraktırsak, bu inatçı insanlar ve haydutlar, yabancı kabilelere
rahat vermiyeceklerdir. İşleri düzeltmeyecek ve geç kalmış pişmanlıklar fayda-
sıs olacaktır. İlerde doğacak manevî rahatsızlıkları kısa kesmek için onları be-
na göndermelisinis. Senin gahsınisa gelince, bundan Ünce ve geçen seneye kadar
aylıklarınis hükümet merkezi ordusunun kumandanı tarafından sise verilmesini emr
etmişim. Fakat usakta bulunmasını gös önünde tutarak bundan böyle bu vazifeyi
Fay - F'ing (Deima, Coçen'e yakın) valisine havale ediyorum. Benden istemiş oldu-
ğunas mührü kabul etmesini rica eder ve aynı zaman da sise tarafıman gönderirim.
Bütün bunlar benden istediklerinise uygundur. Şimdi bundan başka, sise geldiği
zaman kabul edeceğinis ve sise hediye ettiğim bir kaç küçük eşya vardır."

Çinliler Türk gücüne karşı koyabilmek için Türkler arasında karışıklıklar
yaratmak birini diğeri aleyhine kışkırtmak; unvanlar ve hediyelerle kendilerine
bağlamak yegâne siyasetlerini teşkil ediyordu. Bu dalavereli siyaset ki, ancak
onlara yaşama hayatiyetini sağlayabilmıştır. Bütün bunlara rağmen Türkün hâkim
olma ruhunu söndürememiştir. İşte bu ana kadar basan müstakil basan da onlara
tabi olan Karluklar (756 - 757) tarihinden sonra tedricen kuvvetlenerek hakimi-
yeti almak için Uygurlarla çarpışmaya başlamışlardır. ¹⁴ Fakat Uygurlarla başa

çıkamayacaklarına anlayınca yurtlarını terk ile daha batıya hareket etmişler; evvelce Onukların işgal etmiş oldukları araziye almışlardır¹⁵. Bu sıra da Uygurlarla çarpışan Tibetliler tarafına geçtiler. Tibetliler, Çin de zahur eden müthiş bir isyana şiddetle müdaffa ettiler, ve Uygurlar kalıplarını imparatorun hizmetine tevdi ettiler. Dest, düşman herkesin çarkta meşgul olmasından istifade ettiler¹⁶. Batı Göktürkler'e halif olan Türgişler bu sırada herolmuşre içinle bulunuyorlardı. Karluklar, Türgişlerin bu saafından istifade ederek eski batı hanlarının mühim iki merkezi olan Tolmak (Balasagun) ve Talas (Taras) şehirleriyle, Türgişlere hücum ile payitahtına sapt ettiler. Bu safeler neticesinde birdenbire parlayan Karluklar kendilerini Gıvbi Türk Ülkesinin mutlak hâkimi ilân ettiler (766)¹⁷.

766 dan itibaren Çu arsağı vaddesine taçınan Karluklar kışın Samedceş'yi de ellerine geçirdiler. Ve bir çok Türk boylarını kendilerine kattılar. Ütekilerini de Uygurlar neesinde sığınak aramaya mecbur ettiler. İhtimâl o zaman Uygurlar'ın hâkimiyeti batı Çingarya Üzerinden Balkaş'ın doğu ucuna ve Kulca'ya kadar usanıyordu. Bu hâkimiyet bu huduları aala geçmedi; Sıra his biliyoruz ki Kopal, Karluk Türkleri Devleti içersinde bulunuyor¹⁸.

Milâdi VIII. asrın ikinci yarısında bu suretle eski Göktürk ve Türgiş hanlıkları Ülkesinden Yedi - su vilâyetiyle seyhun nehrinin çark nantakasında bir "Karluk Devleti" teşkil etmiş oldu. Bu sırada Dokuz Oğuzlar, Çinliler ve Tibetlilerle mücadele halinde olduklarından Karluklar batıdaki bu istilâ hareketlerinde

15)- H.N.Orkun, Türk Tarihi, I, 195

16)- F.Grenard, Trc. Osman Turan, Satuk Buğra Han menkıbeleri ve Tarihi, Ülkü mecmuası, XIII sayı 74.

17)- Ş.Ünaltaş, V. 216

18)- Chavannes, 85 - 86; M.F. Grenard, Ülkü mecmuası XIII, Sayı 74.

tasarıyla serbest bulunuyorlardı. Yalnız nehlinin aşağı taraflarında oldukça kuvvetli Oğuz boyları doluyorlardı. Fakat bunlar Karluklar'ın hareketine mani olacak bir kudrete hâs bulunuyorlardı.^{19.}

Karluklar bu yeni ülkelerinde batıda Oğuzlar, Kuzeyde Kisekler, kuzeydoğuda Kırgıslar, doğuda ise evvelâ Bokus Oğuzlar ve Tibetlilerle, sonrada Uygurlarla sınırlanmış bulunuyorlardı.^{20.}

Karluklar'ın kuvvetlenmesi Orta Asyada Türk nüfuzları arasında yeniden mücadelelerin canlanmasına sebebi olmuştur. Çu ve Talas boğazındaki Hanlar için muhtelif kabileler arasında harpler başlamıştı. Karluklar galiba Oğuzların bir kısmına teşkil eden Us'lara yerlerinden çıkarılmışlardı bunlarda Peçenekleri garbe itmişlerdi. Bu mücadelelerin, yardışırtmaların usûk bir akad sedası Arap müelliflerinden Mesuî'nin eserinde görülmüyor. Burada peçeneklerin düşmanları arasında Ous (us), Karluk ve Kiseklerin adları geçmektedir.^{21.}

Tibetlilerin Çin'e ve Uygurlar'a karşı mücadelesi de VIII. asrın ikinci yarısında Karluklar'a Kâğgar sahası ele geçirmek fırsatını vermiştir.^{22.}

İnkısaletin orta Asya'da hâkimiyet tesis etmesiyle Müslümanlar eski ticaret yollarından istifade etmeye başladılar. Çin menbalarından öğreniyoruz ki, Müslüman ticaret karvanları da VIII. asırda Karluklar ülkesinden geçerek Yenisey nehrinin bağlarına Kırgıslar'a kadar gidip geliyorlardı.^{23.} Arap ticarileri üç senede

19)- Ş. Ghalatay, V. 217.

20)- Ş. Ghalatay, V. 217.

21)- A. H. Kurat, Peçenekler tarihi, II.

22)- Prissak, İ. A., Karahanlılar İst. 1.

23)- Barthold, Orta Asyada Türk Tarihi hakkında dersler, 39.

bir defa "koça'dan ipok yüklü kervanlar çıkararak" Yenisoyi" menbalarına doğru Kargısların hükümet merkezine sevk ederlerdi. Tibetlilerde aynı yoldan istifade ederlerdi. Yolda tacirler Karluklar'ın menâketinde konaklardı ki, Uygurların bankın ve hücumlarına karşı Kargıslartacirlerin refakatına muhafızlar verirlerdi²⁴.

Araplar maverâünnehr havalisine geldikten sonra koğu bulunan Türk boylarıyla ve bu meyanda Karluklarla temasa geçmişlerdir. Arap coğrafyacısı Yakubânin ifadesine göre H.(157-169) Milâdi (775-780) tarihinde Abbasi Hâlifelerinden Mehdi zamanında Fergana'ya açılan seferi müteakip Karluk Cabguyasında Arap hegemonyalığını tanıdığı²⁵. Bu tamamen Karluklar'ın Araplara tabî oluğu manasına gelmemelidir ilerde geçeceğimiz gibi her fırsatta onlarla mücadele eden görülmeyecektir.

Karluklar, Tibetli'lerle olan ittifaklarına sadık kaldılar; Urunga civarında Uygurlar'ı mağlup edip Turfan bölgesini almak için onlara yardım ettiler.(789-790) Tibetliler Altun Tanrı dağları arasındaki çehirlere dağılan olan kabilelerin bir kısmına yerlerinden kaldırdılar; Baktriyân ve Fandır civetinde bulunan Arap imparatorluğa hudutlarını endişeye düşürdüler; Merkezleri Ta - gi - lun - po ile 1800 kilometrelik bir nıfıs kutur teşkil eden bir yarım dairenin bütün mantıklarda kuvvetlerini hissettirdiler. Bununla beraber dostları Karluklar, ne kadar mütevazî olurlarsa olsunlar bu gibi arkadaşlarla birlik olmak ve dostluklarında kalmak mecburiyetinde değildiler. Karluklar'ın, bunların netbuîyetini kabul ettikleri gösüküyor bu suretle onlardan kayımsızlıklar elde edebiliyorlardı²⁶.

24)- Berthold, Orta Asyada Mogol fütuhatına kadar hıristiyanlık, Türkiyat mecmuası, I, 61.; Bahseddin Ügel, Belleten, XIX, 5,75, 364.

25)- Ş. Günaltay, V. 216.

26)- M.F. Grenard, Satuk Buğra Han menkıbesi ve tarihi, Ükü mecmuası, XIV, sayı 79. s. 47

İstikbâllerine düğün Karluklar hakkında İslâm müelliflerinin aşçık sarîh basî işâretleri hiçe gösteriyorki; Tibetliler'le birleşen Türk Karluklar, Semireçi'ye yerleştirildikten sonra derhal Çinlilerin müttetiki olan Araplar'a isyân ettiler. Fergana ve Horasan hâkimi İsmâ' bin Seyyar memleketini istilâ ettiler. Ve burayı onlardan yeniden sapt ettiler(792-793) Vak'aya anlatan İbnü'l Esir, hângi Türklerin mevzu bahis olduğundan bahsetmez. Fakat Grenard'a göre burada Semireçi Türk Karluklarının mevzu bahis olabileceği aşikârdır, demektedir²⁷. Bu olay üzerine Halife Harun 4 or -Beğid Karluklar'ı Bergana'dan çıkartmak için bir ordu sevkine mecbur olmuştur. Çine Kağan'da oturan Karluk Yahgu(Cahgu)'sunun 793 de oradan atılarak burada Arab idaresinin başlamış olduğunu görüyoruz²⁸.

806 tarihinde Dokuz Oğuzlar (Uygurlar) tarafından Araplar aleyhine vuku bulan isyan hareketine Karluklar da iştirak etmişlerdir. Karluklar'ın Araplar'a karşı vuku bulan bu isyân ve tecavüzlere Me'mun'un Horasan valiliğine kadar devam etmiştir. Rihâre Bağdad'da Abbâsi hilâfetine dayanan Me'mun Horasan valisi olunca, Türklerle iyi geçinmek siyasetini takip ettiğinden bir takım ziyafetler ve hediyelerle diğer Türk boyları gibi Karluklarında isyanlarına mani olmuştur. Me'mun'un skilâne siyaseti neticesi olarak Türkler arasında İslâmiyet tedricen inkişâf ve yayılmaya başlamıştır.²⁹

822 de, Kâfirler yani Türk Karlukları Sâman'ın torunu Ahmed'den Fergana'yı aldılar; Fakağ Horasan usmî valisi tarafından derhâl buradan çıkarıldılar³⁰.

Bütün bu muvaffakiyetlere rağmen, Karluklar 840 yılına kadar Uygur devletine karşı tabilik durumunu muhafaza etmişlerdir. Ve aynı zamanda siyasi ad olarak da Türkmen ismini taşımışlardır.³¹

27)- H.F.Grenard, Ülkü Mecmuası, XIV, Sayı 79. S.48

28)- Osman Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm medeniyeti, 347.

29)- Ş.Günaltay, V. 218

30)- H.F. Grenard, Ülkü Mecmuası, XIV. Sayı 75. s 49

31)- Fritsak, J.A Karanallılar Mad. CUs. 58

840 yılında Türk devleti sistemi ve kültür mahitinde büyük bir değişiklik vücuda geldi. Kırgıslar'ın ("asıl Kırgısların") baskısı altında Ötüken'deki Uygur (arap kaynaklarında: Tokus Oğuz) devleti yıkıldı. Kırgıslar Türk ananelerine kıymet vermediklerinden, Uygur devletinin ortadan kalkması, aynı zamanda Bos-Kır hâkimiyetinin Ötüken ile bağlı olduğu inancınının yıkılmasına intâc etti. Uygurlar nasarında artık eski an'anelerin bir kıymeti kalmadığından, henüz çamurlukta kalan ve kendi soyunu kagan A - şî - na sülâlesine (A - şî - na = eski Türk Moğol : Çınga - Şınga - Cına v.b. "Kurt") bağliyan Karluk Yabğusu kendini bos-kırlar hâkiminin kanunî halefi ilân etti ve büyük kaganın unvanını (Karahagan) aldı. Merkez olarak Çu boğuzunda, Balasagun civarında, kaynaklarda Kara-Ordu veya Kus - Ordu ismi ile sikredilen, Ordu (melce) intihap edilmiştir³².

Câhiz (Sln.869)'in "Tokus - Oğuzların, mani meshebini kabul edinceye kadar cesur ve asker bir kavim olduğunu Karluklar ile yaptıkları mücadelelerde, adotleri as bulunduğu vakitlerde bile, onlara daima galip geldiklerini; Fakat mani meshebini kabul ettikten sonra mağlup olmaya başlamışlardır"³³ demektedir ki, bu bise Karlukların mani meshebini kabul etmediklerini; henüz çamurlukta meshebini de olduklarını; manisa yerine islâmîyeti kabule bağlediklerini göstermektedir.

Karluklar müslüman ülkesinin en yakın komşuları olduklarından bunlar ile diğer Türk kavimlerinden daha önce temasa girmiş bulunuyorlardı. Tabari daha h.119 (M.737)'da Asu Derya'nın yukarı mecrasında, toharistan'da, bir Karluk Yabğusundan bahseder; Bu günde Sarhan'ın bir kolu Kalık ve Karluk adını taşımaktadır.³⁴

32)- Pritsak, İ.A. Karahanlılar Mtd.Cüs 58.

33)- Barthold, Orta Asya Türk Tarihi hakkında dersler, 47

34)- R.Arat, İ.A, Karluklar Mtd., Cüs 59 (351 - 352)

H. 162 (M.778 - 779) de Karluk Yahgusu'nun İslâmiyeti kabul etmiş olduğu kayd ediliyor ise de, bunun ihtiyatla karşılanması icap eder; Çünkü arap coğraf-yacıları Karlukları X. asırda henüz kâfir olarak göstermektedirler³⁵. Şunu da un-utmamak gerekir ki burada mevzu bahis olan toprakta Karluklar olsa gerek; ancak da Karluklar arasında tedricen İslâmiyetin daha önceleri başlamış olması kabul edi-lebilir. Nitekim İslâmiyet garkta ilerledikçe ve Türkler arasında yayıldıkça Türk âlimleri süratle yetişiyor ve İslâm medeniyetine hizmet ediyorlardı. Karluklara ait Talas (Taras) şehri 893 de hükümleri ile birlikte müslüman olmuş; büyük mili-sesi câmie çevrilmiş ve bu büyük ticaret merkezinden sonra İslâmiyet garkta Balı-sagan, cümle kâşgar şehirlerine kadar yayılmıştır³⁶.

İslâm dünyasının siyasi, dini ve ideolojik parçalanma ve mücadeleler ile ağır buhrana uğradığı devrede, yani X. asır ortalarından XI. asır başları arasında idi, ki savaştan önce İslâm dünyasında İslâmiyet süratle yayılıyor, İdil (Volga) Bulgarları (Türkler) gibi onlardan bir müddet sonra da Talas (Taras) ve Sir - derya boyların-da büyük Karluk ve Qısm kavimleri İslâm dinini kabul ediyorlardı. " Türkler cesaret ve seccatte başka kavimlere üstün olduğu" cihetle İslâm dünyasının hudutlarında gayri müslimlerle cereyan eden savaşların en şiddetlileri Türkler ile vuku bulu-yordu³⁷.

Karluklar kendilerinin Boskırkların hâkimi ilân edip kuvvetli bir devlet kur-duktan sonra; devlet kavimleri yarı yarıya takdim eden Altay sistemine uygun ola-rak, iki kagan idaresinde (çift hükümdarlık), iki kısma ayrıldı. Şark kısmının hâ-kimi olan büyük kagan Kara - Ordu'da yerleşti. O Arslan Kara Hakan unvanına taşı-yor ve aynı zamanda, nasarı olarak, bütün Kara hanlıklar sahalarının en yüksek hâki-mi sayılıyor. Garp kısmının hükümdarı, Şerik kagan Ünce Taras'da yerleşmiştir. Unvanı- Buğra Kara Hakan idi. Her iki hayvan ismi, Arslan ve Buğra, aslında Karluk

35)- R.Arat, İ.A. Karluklar Med., Cüs. 59

36)- Osman Turan, Selçuklu tarihi ve Türk İslâm medeniyeti, 358.

37)- O.Turan, Selçuklu tarihi, 304.

Kavmi birliğine dahil büyük grupların Ongun (totem)'u idi. Çiğillerin ki arulan yağmalarındaki ise buğra idi³⁸.

İslâmi devirde (Hakaniye devleti) namıyla Balasagun ve Kâğgar havalisinde muazzam bir müslüman Türk devleti olarak görülen müttahide hegemonyasını ellerinde tutan (İlik hanlar)'ın Karluklar'a mensub olmaları kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Asya Türklerinin birliğinden doğan Hakaniye devletinde hegemonyanın Karluklar elinde bulunduğu kuvvetlendiren ihtisaller Uygurlara nisbetle daha kuvvetlidir³⁹. Şu halde islâm tarihlerinin de bütün tebasıyla beraber ilk defa islâmiyeti kabul etmiş olduğu haber verilen ve hakkında bir de menkıbe nakl edilen Satuk Buğra Han'ın Karluklar Yahşusu olduğu kabul edilebilir.

Arap müellifi İbnü'l Kair'in Şaş ve Farab arasındaki müsahken sarhaddin üzerinde yaşadıklarını ve birden islâmiyeti kabul ettiklerini haber verdiği 200, bin çadır halkından Oguslardan ziyade Karlukların Çiğil ve diğer boyları alması gayını kabul görülebilir⁴⁰.

Satuk Buğra han Karluklar Ülkesinde bulunan Tokmak şehrinin yerinde bilâhare Orta Asyanın en büyük şehirlerinden birisini teşkil eden Balasagun beldesini teşkil etmiştir.

Hakaniye devleti hükümdarlarından Maveraünnehri fetheden ve köyü bir müslüman olarak tasvir edilen (Buğra Harun bin Musa) Han Satuk Buğra hanedanına mensubdu. Demek oluyor ki Şehnâme destanlarına öğrendikden sonra kendilerini Afreayab nœlinden sayan İlik hanlar, hakikatte Karluk Türklerine mensub bulunuyorlardı. Mahmut Kâğgari tarafından bir kısım nakl edilen efsanenin kahramanı olan "Alper Tuğs" da mensub oldukları hanedanın soğadından idi.⁴¹

38)- Pritsak, İ.A, Karahanlılar Med. Cİs. 58

39)- Ş. Günaltay, Mufassal Türk Tarihi, V, 218.

40)- Osman Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, 38.

41)- Ş. Günaltay, Mufassal Türk Tarihi, V. 218.

b- IX. - X. ASIRLARDA "KARLUKLAR"IN COĞRAFI SAHALARI -

İbn Kirdatbih'in isahatına göre Karluklar'ın Fergana ve Tagkend memleketleri hudutlarına ılgal olmaktadır. Başlıca kışlaklara aşağı Hüncün'in en müstah gahri olan Taras şivarında ve Halsac(Kalaç) Türklerinin kışlağı batısındadır; Farab gahri müstahkininde ise, bir islâm askeri kuvvetleriyle Türk - Karluk muhafızlarında vardır⁴².

İbn'al - Fakih'in bildirdiğine göre, Karluklar, Semerkand'a yakın yerlerde yazarlar. Onlar Türkler'in aristokrasi tabakasını teşkil ederler. İbn'ül Fakih'in bu malûmata (750 - 840) seneleri arasında Dokuz Oğuz ve Karlukların hükümlerlik ettiği devri tasvir eden bir kaynaktan alınmış olduğunu gösterir. Bu menba da İbn Kirdatbih'in 840 senesi hududunda tasnif ettiği Al-Memâlik ve'l memâlik kitabıdır. Ayrıca İbn - al - Fakih, Türklere " Ye de" tağı ile yağmur yağdırmak marifeti olduğuna dair söylenen hikayeleri bir çok tarihi şahsiyetlerin isimlerini de sikkereyerek nakletmiştir. İsa bin Muhammed al-Mervasî Türklerin Hüncün'a sınırdaş en asmetli üç unsuru diye tarif ettiği Karluklar, Oğuzlar ve Tokuz Oğuzlar da bu yağmur yağdırma adeti olduğunu anlatmıştır⁴³.

X.Yüzyılda yazılmış islâm Coğrafya eserlerine göre, bu yüzyılda Türk dünyası başlıca şu kavimler tarafından temsil ediliyordu: 1- Karluklar, 2-Oğuzlar, 3- Tokuz Oğuzlar, 4- Kırgınlar, 5-Kimekler. Bunlardan Karluklar, isticab (isticab-sayran)-dan Fergana'nın doğusundaki yerlerde ve Isık - Göl'ün güneybatı ve kuzeyine düşen topraklarda, kısaca Isık - Göl, Fergana ve isticab arasındaki geniş ülkelerde yaşıyorlardı⁴⁴.

42)- P.Köprülü, Türkiye Tarihi, 108-109; M.F.Grenard, Ülkü mecmuası, XIV, sayı 79, s. 51.

43)- E.V. Togan, İbn'al - Fakih'in Türklere ait haberleri, Belleten, XII. Sayı 45 s. 12, 15

44)- Faruk Sümer, X. Yüzyılda Oğuzlar, D.T.C.F. dergisi, XIV. Sayı 3-4. 134

İbn Havkal'a göre ise, Asu - Derya'dan müsülman eyaletinin garik hududuna kadar olan mesâfe 20 gün sürer; oradan Tokus - Oğus (Uygur) memleketine ulaşmak için 30 günlük bir mesâfe kaplıyan Karluk memleketini geçmek lâzımdır.⁴⁵

Henri Massé'ye göre X. asırda Orta Asyanın en mühim Türk oâncıları üç sülreye ayrılıyordu. 1- Tanrı (Tıyan-çan) dağı civarında Uygurlar. 2- Şarki Türkistan'da Karluklar 3- Maveraülmehr (Transoxiane) civarında da Oğuslar vardı.⁴⁶

Hudûd al -İslam'da verilen malûmata göre, Karluklar'ın memleketi Şarkta Tibet'in bir kısmı (Tıyan - çan) yaygın ve Tokus-Oğuslar, garbta- Oğuslar, Şimalde Fuhai, Çigil'ler cemaatı - Yagnaların bir kısmı ve maverâülmehr ile hudutlanmış, sınırlı bir memleket olup Türk memleketinin en güsüdidir.⁴⁷

c)- KARAHANLILAR DEVRİNDE KARLUKLAR -

Kaggâr'da Karahanlılar devleti teşekkül edince, Karluklar ile meskum yerler ve bunlar arasında Çu vadisi 943'e doğru Karahanlıların hâkimiyetine geçmiştir. Karahanlılar devletininin asıl kuvvetini Karluklar teşkil etmiş olması muhtemeldir ve ilk devirlerde bunlardan bahsedilmemesi bununla izah edilebilir. Daha sonra Kara-Hanlılar devletinde çıkan dahilî karışıklıklar sebebiyle, Karluklar'dan tekrar bahsedilmeye başlanmıştır.

Cüveynî, eserinde Orta Asya'nın Kara-Hıtaylar tarafından saptına tahsis ettiği fası¹ Kara Hıtaylar, Karluklar'a karşı, Balasagun hanının müttofiki olarak görülmektedir.¹

45)- R.Arat, İ.A., Karluklar Mad. CUs 59.

46)-İsmail Hani Danişment, Türklük ve Müslümanlık, 49

47)- R.Arat, İ.A. Karluklar mad. CUs 59

1)- R.Arat, İ.A., Karluklar Mad. CUs 59

1130 senesinde Maveraünnehr'de karışıklık çıkması yüzünden buranın Sultan Sancar tarafından tahta oturtulan hükümdara Muhammed Arslan Han, Sultan Sancar'ın yardımına müracaat etti. Bu müracaat memleket ileri gelenlerinin Arslan Han'ın oğlu Nasr Han'a karşı muhalifetlerinden dolayı idi. Fakat esas muhalif olanlar Maveraünnehr ordusunun kâfilî kısmını vücuda getiren Karluklar'da² İbnü'l Emir'in ifadesinden anlaşıldığına göre, belki sivil ahalden, bir kışım ile birlikte bu tabaka, Hasan Üs - Şerif Üi - Eşref b. Muhammed i' (Alevî adlı bir somerkand'lı tarafından organize edildiği. Hasan Üs - Şerif bir süzreye dayanarak ayaklanmış ve görüldüğü gibi Nasr Han'ın katline sebep olmuştur. Fakat artasından kendisinin de Süddü'l-ülsevi Karluklar'ın bütünü için asımsalarına, askeri sınıf ile idareciler arasındaki uşurusun derinleşmesine vesile teşkil etti. Sultan Sancar Horasan'a dönerken, Arslan Han'ı beraberinde alıp götürüldü ve Somerkand'ı Hasan Tigin diye maruf Kılıç Tanguş Han'dan sonraş hemşiresinin oğlu Mahmud b. Muhammed Arslan Han'a verdiği³. Fakat Karluklar'ın yine usun müddet memnun edilmedikleri anlaşılıyor, bu yüzden o sıralarda şarkî Türkistan bölgesinde hakimiyet kurmuş bulunan Karahıtayların Maveraünnehr'e müdahaleleri Sancar'ın Kalabalık bir kuvvetle hareketine geymesini intaş etmiştir.

Karahıtayların, 1137'de Mahmud Han'ı mağlup edip Karluk, Kanglı, Yagma ve Oğuz göçebeleriyle birlikte ilerlemeleri selçuk devleti için tehlike teşkil etmekte to Orda Aya istilâlarından birini vücuda getirmekte idi. Bu sebeple Sultan Sancar 300 bin kişilik büyük bir ordu ile Maveraünnehr seferine çıktı. Ve 1141 de Somerkand'a vardı. Mahmud Han'ın ilk şikâyeti Kalabalık Karluklar aleyhine oldu⁴. Buna da sebep Karluklar'ın süverilerinin somerkand civarına yayılmaları ve Karahıtayların Maveraünnehr mücadalelerini kolaylaştırması olsmaları idi. Bunların sayıları günden güne artıyordu; Karahıtayların ve günün birinde tecâvüplerinden köşkulmaya bağlanması idi⁵.

2)- İb. Kafesoğlu, Harsenşahlar devleti tarihi 50.

3)- İb. Kafesoğlu Harsenşahlar devleti tarihi 50.

4)- O. Turan, Selçuklu tarihi ve Türk İslâm medeniyeti, 176

5)- Sadruddin Hüseyini tre Necati Lugal, Ahbârüd- Devleti İa. Selçukiye, 65.

Şikâyet üzerine Karluklar Sultan'a elçi göndererek 50 bin koyun 5 bin deve, 5 bin at ödemek suretiyle hismete anâde olduklarına bildirdiler, Lâkin Sultan Sancar, Karluklar'a itimat edilmeyeceği telkinleri ile bu teklifi red etti. Bunun üzerine Karluklar'a itimat edilmeyeceği telkinleri ile bu teklifi red etti. Bunun üzerine Karluklar "Karahıtay ve Yağmâlar'ın hükümdarı" olan Gür-han'a sığınarak yardım istediler ve onu Sultan'a karşı savaşa kışkırttılar. Sultana bir ahidnâme ile sadakat yemini yapmış olan Atsız da gıslıca aynı tahriki yapıyor ve istiklâl kasasına fırsatını bekliyordu⁶. Gür - han Karluklar'ın affı için Sultan nezdinde teğebbüsde bulundu ise de Sancar elçi ve mektup ile onu ıslâmiyete dâvet ediyordu. Gür-han'ın Selçuklu elçisini hakaretle geri çevirmesi çarpışmayı başlatılmasa bir hale getirdi. Böylece iki ordu 10 Eylül 1141 de Semerkand civarında, Katvan mevkiinde savaşa girdi. İki ordu hemen hemen aynı kuvvete sahip bulunuyordu. İbnü'l Esir'in bilhassa belirttiğine göre Gür - han'ın safında bulunan Karluklar en şiddetli savaşçıları teşkil ediyorlardı⁷. Mihayot Sultan Sancar, hayatın da ilk defa olmak üzere Kara - hitaylar'a ve Karluklar'a mağlup oldu; Ordusu tamamiyle dağıldı. Sultanın sevecei Karahanlı Terken Hatun ve birçok mühim emirler esir edildi; 30 bin asker ve pekçok ilim ve devlet adamında şehit düştü. Sultan Sancar ancak niistan esirinin hismetiyle kurtuldu. Ve bir Türkmen "kılavus"un rehberliği ile belh istikâmetin de çekilip Fırcis'e kaçtı⁸. Mabsud harda memleketi terk etti; Sancar'ın mağlubiyeti bütün Maveraünnehr'in Kara - hitaylar'ın eline geçmesini intâğ etti.

Yeni Hâkimlerin himayesi altında tahta çıkan Mabsud II.'un kardeşi İbrahim III. (1141-1156)'in de Karluklar ile arası açılmış. Buna takip eden karışıklıklar neticesinde İbnü'l Esir'e göre 1156 Şubatında, Semâli Karğı'ye göre daha sonra Buhara civarında Kallabâs⁹ maharebesinde öldürüldü. Karluklar öldür-

6)- O. Turan, Selçuklu tarihi., 176

7)- İb. Kafesoğlu, Harezmşahlar devleti tarihi, 54

8)- Oa. Turan, Selçuklu Tarihi., 176; İb. Kafesoğlu, Harezmşahlar devleti tarihi, 54

9)- İb. Kafesoğlu, Harezmşahlar devleti tarihi, 80; Pritsak, İ.A. Karahanlılar med. c. 58

dükleri Han'ın cesedini karlara attılar^{10.}

Yerine geçen Kük-Sagun diye maruf Ali Tigin silocından Ali b. al - Hasan Tigin (1156-1160) devrinde Karluklar'a karşı ciddi tedbirler alıyordu. İbrahim III'in intikâmını almak için Karluklar'ın reisi Yabğu - Han Üldürülüg, ta-kibata uğrayan oğlu Lâçın boy ile bir kısım Karluklar Harezm'e ilticâ ettiler. Maveraünnehir'deki yabancı hâkimiyeti ile boy ülgülemek için İl Aralan Karluk mültecilerine samimi kabul gösterdi. Hazırladığı bir ordu ile 1158 hasiranında Maveraünnehir'e yürüdü. Bir takım vaidlerle Buhara'ya kendine celb ettikten sonra Semerkand'a yöneldiği sırada esasını Karahıtayların İlig Türkmen komandasında gönderilen 10 bin kişilik silvari tümeninin teşkil ettiği ordu ile karşılaştı. İki taraf Sağd ırmağı (Zerofsan)'ın iki sahilinde mevki aldılar ve İlig Türkmen Harezmîlerle savaşmak cesaretini gösteremedi ve Semerkand'ı eleme ve imalarını araya koyarak anlaşma teklifinde bulundu. Bu tavassut neticesinde Harezmşah Karluk reislerinin "tam ihtiram ve ikram" ile mukamalarına idesi şartıyla ulaşmaya razı oldu. Ve onları yerlerine gönderdikten sonra Harezm'e döndü^{11.} Buna rağmen Kük-Sagun (Ali Tigin) Kara - hitayların da tesiriyle Karlukları silâh taşımağa ve siranle uğramağa, yerleşmeye zorladı; ve bu suretle onları tehlikesiz ve sakin bir unsur haline getirmek istedi. Lâkin bu gâçebeler bu teklife aslâ yapamadılar. Bunun üzerine Han bu gâçebelere saldırarak onları Buhara'dan ve Maveraünnehir'den tart etti^{12.}

10)- İb.Kafesoğlu, Harezmşahlar devleti tarihi, 80.

11)- İb.Kafesoğlu, Harezmşahlar devleti tarihi, 81

12)- Os.Turan, Selçuklu tarihi....., 188.

Sinbadname'nin makkaddemesi ve şair Şems U'd - din Muhammed-i Süseni'nin alâkalı şiirlerinden tesbit edildiğine göre bu hadisenin Mes'ud II(1161-1178) Semerkand hanlığı zamanında olması gerekiyor. bk.İb.Kafesoğlu, Harezmşahlılar tarihi, 82 n.36.

13)- İb.Kafesoğlu, Harezmşahlılar tarihi, 82.

14)- Pritsak, İ.A.Karahanlılar mad.Cüs.58, 268; R.A.,at. İ.A.Karluklar Mad. Cüs 59, 195.

Ali Tigin'in kardegi Mas'ûd II. (Kılıç Tanguç Han) (1160-1178) Buhara gehrinin surlarına pigmiş tuğla temeller üzerine inşa ettirip¹³ İbrahim III.'in intikamını almak için takibata devam edip, Mabsab, Kig, Saganıyan ve Tirmis'de Karluklar'a karşı harekâta bulunmuştur.¹⁴ Ancak 1165 sonrası asayiş iade olunabilmiş ise de Karlukların zaman zaman isyanları devam etmektedir. Zira Karluklar (1175-1180) arasındaki Maveraünnehr'in rahatsız unsurlarıydı¹⁵.

Bundan sonra kaynaklarda Karluklar hakkında pek malûmat görümemekteyiz. Yalnız Mogol istilâsı münasebetiyle, Yedi - su'da bir Karluk devletinden bahsedilmektedir.

d)- K A R L U K L A R ' I N S O N U -

Mogollar'ın suburundan biras evvel, Yedi - su vilâyetinin şimalinde mevkesi Kayalığ¹ olmak üzere bir Karluk devletinden bahsedilmektedir². Bunların hanı Arslan han I Kara-hıtaylar'a tâbi bulunuyordu. Eviâtlarının kendi yerine geçebilmelerini temin için, intihaf etmiştir³. Onun yerine geçen Arslan Han II (Öl. 1221) de Uncuları Kara-hıtaylara tâbi olmuş, fakat 608 (1211)'de Gırgan'ın naibini öldürerek Cengiz Han'ın hâkimiyetine girmiştir. Secere - i Türk'teki kayda göre⁴.

13)- İb.Kafesoğlu, Haremsâhler Tarihi, 82.

14)- Pritsak, İ.A.Karahanlılar Med.Cüs 58,268; R.Arut. İ.A.Karluklar med CÜs. 59, 195.

15)- İb.Kafesoğlu, Haremsâhler tarihi, 91.

1)- Kayalığ gehrinin mevkiî Rubruck'un verdiği malûmatla takribî bir surette tayin edilebilmektedir. Filhalkta Rubruck, Ala-Gül'üne giderken (ile) den geçtikten biras müddet sonra (Kayalığ) gehrinden geçtiğini bu aralık usaktan Balkaş gülmü de görüldüğü haberi vermekte bu suretle Kayalığ gehrinin mevkiini takribî olarak bildirmektedir. Mt.Barthold,Orta Asya Türk Tarihi hakkında dereler, 118.

2)- R.Arut, İ.A.Karluklar med.CÜs, 195.

3)- Pritsak, İ.A. Karahanlılar Med. CÜs 58, 270

4)- Ebul Gasi Bahadır Han. tre.R.Nur, Secere-1 Türk 42.

Cengiz Han Mogol iline pedigah olup bütün urukları itanta alınca Karluklar'a da Kubilây Noyan Barlas'ı elçi gönderip kendisine tabii olmalarına bildirdi. O vakit Karlukların pedigahı Arslan idi. Arslan Han kızıyla beraber daha bir çok hediyeler alıp Kubilây - Noyan'la beraber Cengiz Han'a geldi. Hediyelerini verip Ulucöceye kadar kulluk edeceğine and içti.

Cingiz Han'da ona kendi ailesinden bir kısım verdi ve yerine gönderdi. Cingiz Han beylerine: "Artık buna nasıl Arslan Han denir, adı onun Arslan sarak (Sartak)⁵ olsun!" dedi. Mogol Lisanesinde Daciga sarak derler. Sartaktay unvanını alan Arslan Han II (1221) yılına kadar yaşadı.⁶

Mengü Han, (1251-1259) Arslan Han II.'in oğlu İğli Melik-Şah'ın babasının hizmetlerine mukabil Fergana (Üskend) hükümdarı tayin edilmiştir. Bu sene 1260'a doğru öldü. Satılmış Melik - Şah adını taşıyan oğlu ile, Karluk prensliği tarihe karıştı. Bundan sonra Karluklardan artık bahsedilmes olmuştur.⁷

Mogol istilâsı sırasında Karlukların bir kısmı Anadoluya gelmiş ve bugün Karluk ve Karlı adını alan köyleri kurmuşlardır.⁸

Bu şimdiki tetkikât neticelerine göre "Anadolu"ya yalnız Oğuz boylarının Türkleştirildiğini kabul edemeyiz. Oğuzların 24 boyundan başka "Karluk, Kalaç, Kankı, Kappak" gibi Türk şubelerinin, daha ilki istilâ devirlerinde, Oğuz boylarına katılarak buralara geldiği pek tabiidir.⁹

5)- Sartak kelimesi eski Türklerde tüccar makamında kullanılan sartlafuzdan alınmıştır. Mogollar (Sartak) lafızıyla bilhassa İranlı müslüman tüccarlar kast ediyordular. Cengiz'in Arslan Han'a Sartak ismini verdiği müslüman olmasının sonucu idi. bk. Ş. Ghalatay M.T.T. V, 218

6)- Priteak, İ.A.Karahanlılar Med.Ösü 58, 270

7)- R.Arat, İ.A.Karluklar med. Ösü 59, 195

8)- On. Turan Selçuklu Tarihi. 188.

9)- Rust Köprülü, Türk edebiyatı tarihi, 249

Karlukların adı bugüne kadar ancak gınâli Afganistan'da yaşayan Übekler'in bir boyunda muhafaza edilmiştir¹⁰.

4- KARLUKLAR'DA KÜLTÜR -

d)- Karluk Kültürünün Özellikleri:

Isak gül'ün batısında, çu vadisinde yayılan Karlukların göhirleri, islâm kaynaklarının bildirdiğine göre, Türk Ükelerinin en mûsür ve mû-effah yerleri idi. Pek çok akarsuları ve mütedil bir iklimi vardı. Karlukların büyük bir kısmının göçebe olmasına rağmen, birçokları da kasaba ve köylerde oturuyorlardı¹.

Çu vadisinde bulunan ve IX - X. asırda aidiyeti büyük bir ihtimal dahilinde olan Kaplar, Karahanlılar devriné kadar polikrom yani çok renkli değildi. Tesviyat bakımından Soğdî keramidiğinde olduğu gibi, Çu havzasındaki kaplarda da hayvan haykellerineve resimlerine çok rastlanmakta idi. Bu hayvan haykeli ve resimlerinin, islâm dininin tesirleri altında yavaş yavaş görünmemeğe başladığını açık olarak müşahade etmekteyiz. Hayvan figürleri ile yapılmış olan eski testi kuşları artık ortadan kaybolmuş dük ve bir gökil almışa bağlanmıştır².

Karluk devri kaplarında kendini gösteren en üsâli hususiyet yapıdırma tekniği idi. Kısmen-stylise olmuş ve geyik figürleri, ince bir tabaka şeklinde ayrı bir çamurdan yapılıp ve testinin üzerine yapıştırıldı³.

Hayvan motifleri içerisinde bilhassa geyik motifleri Karlıklar devrinde çok görülen süslerdenidi⁴.

10)- H.Arat. İ.A. Karluklar Mad.Üz 59,195; T.Yılmaz Üstuna, Türkiye tarihi, I,191

1)- Bahaeddin Ügel, İslâmiyetten Önce Türk kültür tarihi, 304.

2)- B.Ügel, 304.

3)- B.Ügel Türk Kültür tarihi, 305.

4)- B.Ügel, Türk kültür tarihi, 307.

Zaman ilerledikçe Karluk eserlerinde, hayvan, hele insan figürlerinin kaybolduğu, yani islâm kültürünün nüfusunun başladığı ve arttığı müşahade edilir. Türk Karluk sanatı eski realist mevzularına kaybetmeye, "hitâî denon sanatı meydana getirmeye, yani süsleme tarzı motiflerini bollaştırmaya başlar⁵.

Türkler arasında demir işliğini bilmeyen kabilelerin bulunduğu bise Araplar vasıtasıyla orijinal eski rivayetlerde de görüldüyorsa da, demir madenleri bol bulunan sahalarda yaşayan bazı Türk kabileleri gibi Karluklar'da Orta Asya'dadır. Kültürünün hakiki hâsilleri olarak Çin ve Arap kaynaklarında sikkedilir⁶. Bilhassa cıvharlı "Karluk Çelik Kılıçları" İran edebiyatına da geçmiştir⁷.

b) Karluk Kültürünün Yayılması : -

Fergana, Karlukların arasının dışında kalmakta idi. Fakat Karluk devrine ait Çu vadisi kültürleri Fergana Üzerine çok kuvvetli etkiler yapmaktan geriye kalmamışlardır.

Rus arkeologları tarafından meydana koyulan ve X. asra ait Kasan, Nov-kent, Haylana, Kurgaşın - Topo Gulça - Topo; X - XII. asırlara ait Ahisket, Peykani, gümüşleri harabelerinde bulunan eserlerin Karluk eserlerine çok benzediği görülmüştür. Bu sebeple Rus arkeologları bu kovanikleri "Karluk keramiği" adı ile adlandırmışlardır⁸.

c)- Karlukların Yaşayışları :

Karluklar diğer Türk boyları arasında usun ve mütenasib boyları güzel ve cesur şahıslarıyla tanınmışlardır. Kendilerine pek güzel yakıştırdıkları yün elbiseler içinde pen ve çuh dolayan Karluk kadınlarına malikiyet, Türk deli-

5)- Y.Üstuna, Türkiye Tarihi, I, 190.

6)- E.V.Fogan, Usuni Türk tarihlerine giriş, I. 31.

7)- E.V. Fogan, Eftalit'lerin ve bir kabilelerin menşei meselesi, İslâm tetkikleri Enstitüsü dergisi, IV, 1 - 2, 61.

8)- B.Ügel Türk kültür tarihi, 308.

kanlıları için birer gaye-i bâyal idi. İlahîyetten evvel Karlukların vücutu
tuşlu et yedikleri, kara darıñan yaptıkları şaraplarla daima serbest oldukları
aralarında kumarında salgın bir halde olduğu bası kayıtlardan anlaşılmalıdır⁹.

Kiu T'ang - çu'ya göre, Karlukların ürf ve adetleri Gektürk (Tu - kius)'lerin
genel olarak aynı olup, konuşmalarına biras değişiktir¹⁰. Bu değişiklik lehçe farkı
olan gerek.

Bun alimî "Gariğoryafın ve ona istinaden fransız müteğiddiklerinden "Grunar"a
nasaran, Kâğgar dili yani hakanîye Türkçesi, "Karluk" Türkçesidir. Çünkü Kâğgar
hakanlığına to'ais edenler onların mutalâcama göre "Uygurlar" yani "Dokuz Oğuslar"
değil, Karluklardır¹¹. İfte "Divan-a Lügat" daki hakanîye Türkçelerinin "Karluklar"
olduğunu ve bunlara uygulardan ayrı ve eski Gektürk heyeti necmasına mensub bir
Türk kabilesi addetmeklânın geldiğini gösteren bu tafsilât, "Kutat gubilik'in
lisan noktai nasaranın yine aynı Gektüklere aid Orhan Âbdeloriyle münasebettar
olduğunu sarih bir surette meydana koymaktadır ki bise Divan'a lügat-it Türk ve
Kutatgubilig'in Karluk lehçesine ait olduğu gösterilmektedir¹². Fakat bu fikirler
henüz sayıf ihtimallerden ileri gidemezdir.

H.A. Baskakov ise, Türk şivelerini Garbi Hun dâli ve Şarkî hun dâli diye
ikiye ayırmış, Garbi Hun dâlini de dört guruba ayırmış ve dördüncü guruba Karluk
Gurubunu olarak göstermiş bunu da Karluk - Uygur ve Karluk - H-roan diye iki bölüme
ayrılmıştır¹³.

9)- Ş. Ghalatay, mufassal Türk tarihi, V 214.

10)- Chavannes, 51.

11)- Fuat Köprülü, Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar, 152 - 153.

12)- Fuat Köprülü, Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar, 155 - 156.

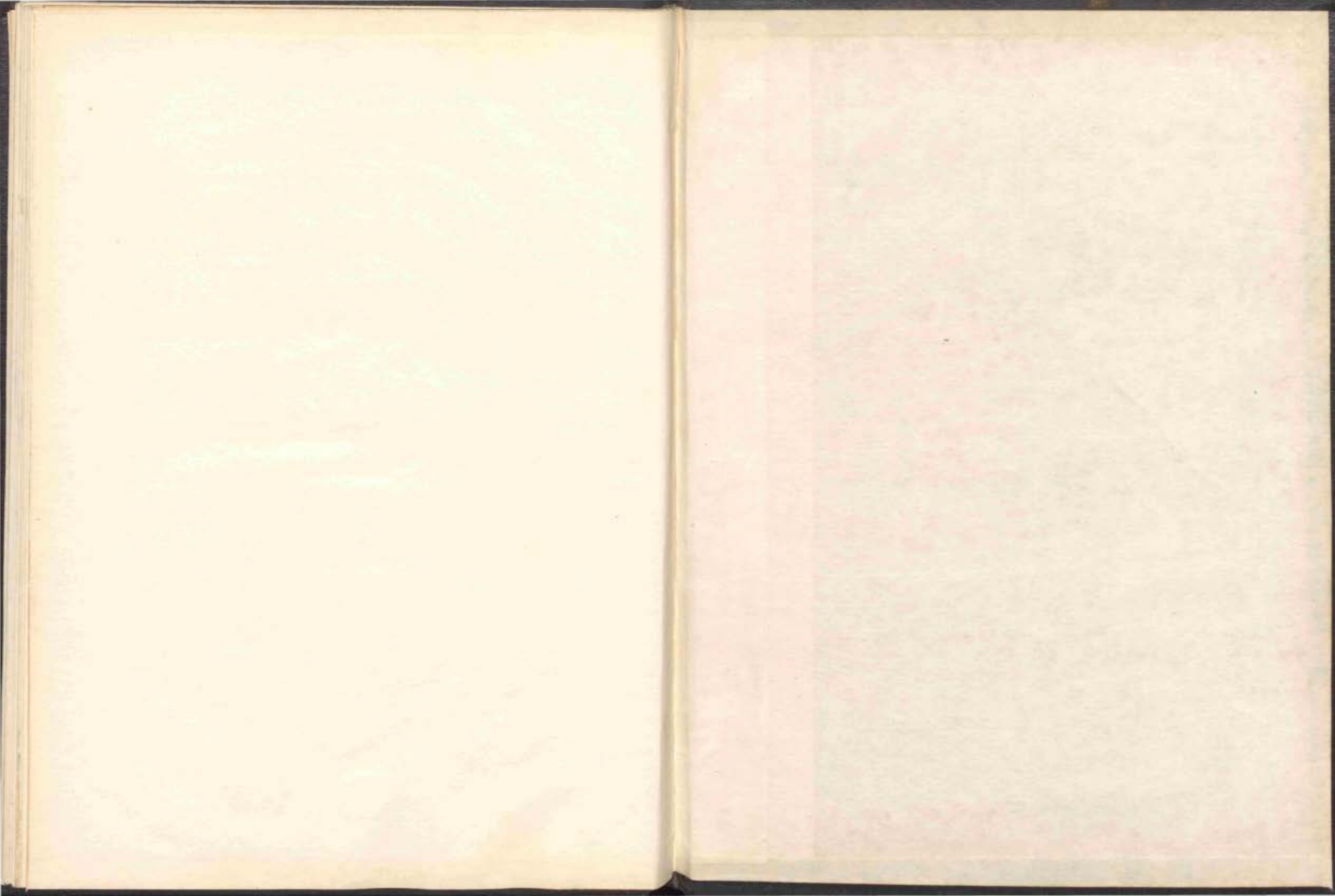
13)- R. Arat, Türk şivelerinin tasnifi, Türkiyat necması, X. 110.

Hadîd al - Âlem'de verilen malûmat'a göre, eskiden Karlukların hükümdarlarına Yıbgay veya Yebga derlerdi. Karluklar kışın av ve çiftçilik ve kışın hayvan beslemekle geçindiler; servetleri koyun, at ve çöğitli küklerdi; Bahar-rip bir kavimdirler eserde bunların memleketinde bulunan 19 şehir ve kasaba sayılmakta ve bunların ehemmiyeti tebarûs ettirilerek, buradaki Karluk boyları, siktredilmektedir. Karluklar bu zamanlarda Çu havzası ile Isık- Göl'ün combu ve Akou vadisi ile Kâşgar sahalarının şimalî şarkî kısımlarına içgal ediyorlardı¹⁴.

Bu gün halâ Buhara'nın kusey ve kusey doğusunda 31 kadar "khallukh" yani "Karluk" köyü vardır¹⁵.

14)- R.P.Arat. İ.A. Karluklar Had. cüm 59.

15)- E.V.Togan, Umumi Türk tarihine giriş I. 80.

TEZ

4724